Kamus'ül Alâm'da Felsefi İçerikler[*]

Vefa Taşdelen

Şemseddin Sami, kültür tarihimiz açısından önemli bir kişiliktir. Edebiyat tarihimizin ilk romanı sayılan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı yazmış, Fransızca Türkçe, Türkçe Fransızca sözlüklerden sonra, Tarih ve Coğrafya Lugatı olarak adlandırdığı devasa bir eser olan *Kamûs-ül Alâm*'ı, daha sonra da kültür tarihimiz açısından yine son derece önemli olan bir başka eseri, *Divân-ı Lügati't-Türk*'ten bu yana, Türkçenin sözcük bilgisine (*vocabulary*) yönelik yazılmış en önemli eseri, *Kamûs-ı Türkî*'yi kaleme almıştır.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ül Alâm*'ı yazmaya Teftiş-i Askeri Komisyonu kâtibi iken, 1305 (1888) yılında başlamış ve ancak on yıl gibi bir sürenin sonunda 1316 (1899) yılında tamamlayabilmiştir. Mihran matbaasında basılan altı ciltlik *Kamûs*'un toplam sayfa sayısı 4830'dur. Bu geniş çaplı çalışmanın alt başlığı *Genel Tarih ve Coğrafya Lügatı* şeklindedir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, söz konusu bu çalışma, belirli bir dönemi, belirli bir bölgeyi, belirli bir kültürü anlatmaz; aksine tarih ve coğrafya konusunda evrensel nitelikli bilgiler vermeyi amaçlar.

Osmanlı'nın son 150 yıllık dönemi fikir hareketleri açısından oldukça zengin bir dönem olmuştur. Bu verimliliğin nedeni, dönemin aydınlarının, felsefe ve fikir hareketlerini, kendi kültürel ve toplumsal sorunları çerçevesinde ele almaları, felsefeye bu sorunlar çerçevesinde bir zemin kazandırabilmiş olmalarıdır. Avrupa, özellikle de Fransa'daki felsefe hareketlerini yakından takip eden Osmanlı aydınları, Doğu ve Batı, din ve bilim, akıl ve iman, gelenek ve modernleşme gibi konular üzerinde kendi sorunları olarak durmuşlar; dini konular, dönemin materyalizm, pozitivizm gibi fikir hareketlerinin de etkisiyle, inanmanın bilimsel ve felsefi boyutu çerçevesinde tartışmaya çalışılmıştır. Öte yandan ülkenin ve Müslüman toplumların kültür ve uygarlık, sosyal ve siyasi sorunları karşısında, farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle "Batılılaşma" konusu etrafında kültür ve medeniyet sorunları ağırlıklı olarak tartışılmış, söz konusu toplumsal ve kültürel sorunlar çerçevesinde Batı felsefesinin Türkçede yeniden üretilmesi çalışmaları yoğunluk kazanmıştır. Namık Kemal, Münif Paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat, Ahmet Şuayip, Asaf Nefi, Baha Tevfik, Rıza Tevfik, Prens Sabahattin, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet gibi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi aydınları, felsefe tarihinden felsefe diline, felsefe sözlüğünden felsefe çevirilerine, eleştiri yazılarından özgün felsefi denemelere varıncaya değin, pek çok alanda çalışmalar yapmışlardır. İlk felsefe tarihi çalışması Münif Paşa ve Ali Suavi, ilk felsefe sözlüğü çalışması ise Rıza Tevfik tarafından yapılmıştır. Namık Kemal, Ahmet Mithat, İsmail Fenni Ertuğrul gibi düşünürler, Batı

[*] Taşdelen, V. *Kamus'ül Alâm*'da Felsefi İçerikler, *Şemseddin Sami Bilgi Şöleni,* 22-25 Ekim 2014, Priştine.

felsefesinde ortaya çıkan kimi tezler ve akımlar karşısında eleştirel bir tutum ortaya koymuşlar, reddiyeler yazmışlardır. Bu arada Antik Yunan'dan modern döneme felsefenin farklı alan ve dönemlerinden çeviriler de yapılmıştır. İşte Şemseddin Sami de, bu bağlamda, gerçekleştirdiği, gerçekleştiremeyip bir tasarı olarak gelecek kuşaklara bıraktığı çalışma ve düşünceleri ile bilim ve felsefe çalışmalarına aktif bir katkı sağlamıştır.

"Kamus'ül Alâm'da Felsefi İçerikler" başlıklı bu çalışmada izi sürülecek temel soru, felsefe kültürü açısından *Kamûs-ül Alâm*'ın taşıdığı değerdir. Cevap aranacak soruları şu şekilde sıralayabiliriz: *Kamûs-ül Alâm*'daki felsefi içerikler nelerdir? Bu içerikleri nasıl kategorize edebiliriz? *Kamûs,* bir felsefe ıstılahı, bir felsefe dili oluşturabilmiş midir, böyle bir amaç gütmüş müdür? Daha sonraki felsefe sözlüğü çalışmalarına temel teşkil edebilecek bir içerik ve öngörü ortaya koyabilmiş midir? Bilgi konusuna bakışı nasıldır? Tarih ve coğrafya ansiklopedisi olarak kendisini özgün kılabilecek bir tarih, kültür ve medeniyet anlayışına sahip midir? Nihayetinde içerikte yer alan felsefi bilgiler nelerdir; bu felsefi içerikte felsefenin sorunları ve kavramsal yapısı ortaya çıkarılabilmiş midir? Bu çalışmada, bütün bu konular, "*Kamûs-ül Alâm*'ın felsefesi" ve "*Kamûs-ül Alâm*'da Felsefe" başlıkları altında ele alınacaktır.

1. Kamûs-ül Alâm'ın Felsefesi

"*Kamûs-ül Alâm*'ın felsefesi" derken, söz konusu bu eserin bir felsefe eseri olduğunu değil, felsefesi olan bir eser olduğunu söylemek istiyoruz. "*Kamûs-ül Alâm*'ın Felsefesi" başlığının içeriği aşağıdaki maddelerden oluşur: (1) *Kamûs-ül Alâm*'daki ansiklopedi düşüncesi, (2) *Kamus'ül Alâm*'daki yerlilik nosyonu, (3) *Kamûs-ül Alâm*'daki bilgi anlayışı. Dolayısıyla, söz konusu bu eser, her ne kadar doğrudan bir felsefe çalışması olmasa da, bilgiye, tarihe, uygarlığa bakışı ile felsefi yaklaşımları olan bir eserdir.

1.1. *Kamûs-ül Alâm*'da Ansiklopedi Düşüncesi: Türkçedeki ilk sözlük çalışması, Kaşgarlı Mahmud (1008-1105)'un yazdığı ve yabancılara Türkçeyi öğretmeyi amaçlayan *Divân-ı Lügâti't-Türk*'tür. Şemseddin Sami (1850–1904)'nin *Kamûs-ı Türkî*'sine kadar Türkçenin kelime bilgisine (*vocabulary*) yönelik dikkat çekici bir çalışma yapılmamıştır. Şemseddin Sami'nin *Kamûs-ı Türkî*'den önce yazmış olduğu *Kâmus-ül Alâm* isimli devasa eseri, kelimelerin anlamını vermeye, açıklamaya ve örneklemeye çalışan bir sözlük çalışması değildir. Şemseddin Sami, bu çalışmasında coğrafya ve tarih başta olmak üzere, mitoloji, din, bilim, sanat, edebiyat, felsefe gibi konularda bilgiler vermeyi amaçlar. *Kamûs*, bu haliyle bir sözlük çalışmasının çok üstündedir; denilebilirse o, tarih ve coğrafya merkezli ansiklopedik bir çalışmadır. Şemseddin Sami, bu çalışmasında dönemin Fransız literatüründen, ansiklopedi ve sözlük geleneğinden yararlanarak kendi eserini telif etmiştir.

Ansiklopedi esas olarak on sekizinci yüzyılın bir ürünüdür. Ansiklopedi yazarları, bilgileri derleyen toplayan, sonra da onları geniş kitlelere yayan kişilerdir. Onların bu çabası bilgiyi seçkin ve ayrıcalıklı sınıfa ait bir meta olmaktan çıkararak halkın ulaşabileceği bir ürün haline getirmiştir. Bu tutum, Aydınlanmanın ve Fransız ihtilalini yapan ruhun bir özelliğidir. Her ansiklopedi çalışması, bilgi üzerinde, onun yayılması ve yaygınlaştırılması konusunda bir girişimdir. Buradan hareketle denilebilir ki, ansiklopedik çalışma, öncelikle bilgi ve varoluş konusunda anlayışı ve felsefesi olan bir çalışmadır.

Ansiklopedi düşüncesi, köken olarak Aristoteles'e kadar geri götürülebilir. Onun biyolojiden psikolojiye, retorikten şiir sanatına, etikten mantığa, fizikten metafiziğe varıncaya değin geniş bir alana yayılan çalışmalarının, dönemin kısıtlı bilgi kaynakları da dikkate alındığında ansiklopedik bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Aynı durum İslam kültürü içinde

ortaya çıkan Farabi, İbn Sina, İbn Rüşt gibi filozoflar için de geçerlidir. Bu tarihsel kökenine karşın, ansiklopedi, esas olarak on sekizinci yüzyıla ait bir kavramdır. Diderot, D'Alembert, Rousseau, d'Holbach, Bordeu, de Jaucourt, Turgot, Condillac, Montesquieu gibi ansiklopedistler, 1731-1777 yılları arasında, kendi zamanlarının bilgilerini 17 ciltlik bu devasa eserde toplamışlar, sadece bilgiyi sunmakla kalmayıp bilgiye ve hayata, kendi bakış açılarından bir anlam ve yorum da katmaya çalışmışlardır. Bu tür ansiklopediler, felsefesi, dünya görüşü olan, evreni ve hayatı kavrama yönünde bilimsel bilgiyi önceleyen ve yücelten eserlerdir.

Kamûs-ül Alâm da bilgiyi derlemeyi ve yaymayı amaçlayan bir anlayışın ürünüdür. Eser, her ne kadar "coğrafya ve tarih kamusu" olarak nitelendirilse de, içinde kendi çerçevesini aşan bir içeriğin olduğu görülebilir. Bu içeriğin ne olduğuna ilişkin *Kamûs-ül Alâm* başlığı altında geçen şu tanıtıcı ifadeler fikir verebilir: "Tarihe ilişkin: tüm kavimler, nebiler, halifeler, sahabeler, tabiinler, hadisçiler, melikler, emirler, vezirler, hakimler, âlimler, fıkıhçılar, veliler, şeyhler, edipler, şairler, tabipler, seyyahlar, mitolojiye dair kişilikler, [içeriğe bakılarak azizleri, papaları, ressamları, filozofları, heykeltıraşları, yöneticileri, askerleri de ekleyebiliriz], velhasıl şark ve garpta, kadim ve yeni zamanlara ait bütün meşhurların isimleri, biyografileri (*tercüme-i ahval*), eser ve yazılarının tanıtılması; coğrafyaya ilişkin olarak ise: yeryüzünü oluşturan kıtalar, memleketler, devletler, denizler, boğazlar, adalar, dağlar, nehirler, göller, ovalar, kasaba ve nahiyelerin isimleri, halkların tarihleri ve uyrukları, halkın mukadderatı, başlıca mahsulleri ve ihracatı" ele alınır ve bilgiler belli bir düzen içinde esere yansıtılır. Sıralanan bu başlıkları dikkate aldığımızda, "tarih" kavramının, yukarıda da değindiğimiz üzere, bir takım siyasal ve sosyal hadiselerle sınırlı tutulmadığını, aksine insan dünyasını bütünüyle kuşatacak bir genişlikte kullanılmak istendiğini görebiliriz.

1.2. *Kamûs'ül Alâm'*da Yerlilik Nosyonu: Peki, yukarıda geçtiği üzere, *Kamûs'ül Alâm*'ı özgün kılacak bir yerlilik nosyonu, bir felsefe, bir bakış açısı söz konusu mudur? Üzerine konumlandığı bir dil, tarih, kültür ve medeniyet düşüncesi var mıdır? Nesnel ve evrensel bilginin dışında, içinde yaşadığı kültür bağlamında, bilgiye, bilginin sunulmasına ve yorumlanmasına bir yerlilik nosyonu katabilmiş midir? Eser, bir Osmanlının gözünden dünya bakabilmiş, bu pencereden dünyayı tanıyıp tanıtabilmiş midir?

Şemseddin Sami, *Kamûs-ül Alâm*'da, Fransız ansiklopedi ve kamûs kültürünün birikimini farklı bir perspektifle yeniden üretmiştir. Bilgilerin düzenlenmesi ve maddelerin oluşturulmasında Bouilliet'nin *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie* isimli eserini örnek olarak almıştır. Akün, Şemseddin Sami'nin, söz konusu bu eseri yer yer "tercüme etmiş" olduğunu belirttikten sonra, "Ancak *Kâmus-ül Alâm*'ın Bouilliet'nin 2040 sahifelik eserine mukabil muazzam hacmi göz önünde bulundurulacak olursa, Şemseddin Sami'nin yaptığı işin alelâde bir nakilden ibaret kalmayıp örneğini ne kadar aşmış olduğu anlaşılır." der (Akün, 1998: 21). Şemseddin Sami'nin özgün yanı, esere kattığı yorum, onu farklı dillerdeki kaynaklarla besleyebilmiş olması, özellikle de İslam kültür ve coğrafyasına ilişkin Boulliet'nin eserinde olmayan maddeleri eklemesi, Doğu ve İslam kültürüne ilişkin birçok maddeyi ona katabilmiş olmasıdır. Bu katkı sayesinde *Kamûs-ül Alâm*, tercüme bir eser olmaktan çıkarak telif bir eser olma hüviyetine kavuşmuştur. İslam kültürünün kendi özgün kaynaklarına gitmesi, bu kaynaklardan beslenmesi, yeni maddeler ortaya koyması, yeni bilgiler sunması, dönemin Osmanlı coğrafyasını ve tarihsel şahsiyetlerini tanıtması, bütün bunlar eserin özgün yanı olarak görülebilir. Bouillie'nin ansiklopedisinde geçiştirilen ya da hiç sözü edilmeyen İslam ve Osmanlı kültürüyle ilgili maddelerin genişletilmesi ya da yeniden yazılması, yeni maddelerin eklemesi durumu söz konusudur. Sunduğu bilgilerin evrenselliği yanında, sahip olduğu bu bakış açısı onun yerlilik fikrinin özünü oluşturur.

Şemseddin Sami, *İfade-i Meram*'da, Batılı kaynakların yanında, kullandığı İslam kültürüyle ilgili kaynakçaya da yer verir. İslam kültürü içinde tarih ilminin büyük bir itibar

gördüğünü, sözgelimi Bağdat ve Dımışk (Şam) gibi şehirlerin tarihlerinin bile elli büyük cildin üzerinde çalışmalarla anlatılmış olduğunu, aynı zamanda İslam kültürü içinde önemli bir biyografi geleneği (*tarâcim-i ahval*) olduğunu söyler. Şöyle der: "Sahabe ve tabiinden başlayarak ne kadar meşahir, ne kadar hülefa, ülema, fukaha, muhaddisin, üdeba, şuara, hükema, üteba, kurra, müfessirin, meşayih, evliya, vüzera, velhasıl her ne surette olursa kesb-i şöhret ve imtiyaz etmiş her ne kadar zevat gelip geçmiş ise, cümlesinin terâcim-i ahvali, menakibleri, te'lifatları, mahal ve tarih, veladet ve vefatları tamamıyla mazbut ve mahfuzdur" der ve aynı durumun coğrafya için de geçerli olduğunu söyler. Onun, Arapça, Farsça, Yunanca, İtalyanca, Fransızca başta olmak üzere engin dil bilgisi, pek çok kaynaktan doğrudan yararlanmasını mümkün kılmıştır.

1.3. *Kamus'ül Alâm*'ın Bilgi Anlayışı: Tarih ve coğrafya bilimleri, insanın kendi tarihini ve içinde yaşadığı dünyayı merak etmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bu yönde yapılan ansiklopedik bir çalışma da, insanın söz konusu merakını gidermeye yönelik olacaktır. Şemseddin Sami, bu durumu şu şekilde dile getirir: "Tarih ile coğrafya, sahiplerini en ziyâde mecbur eden fünûndandır. Hakikaten insan her birini bir kıvılcım halinde gördüğü uzak uzak nücumun halini merak ettiği halde üstünde yaşadığı küre-i arzın ahvalini nasıl merak etmesin? Müşteride, zühalde mahlukat var mıdır, yok mudur; varsa nasıl maklukattır, diye düşüne düşüne uykusu kaçtığı halde vatanı olan küre-i arzın üzerinde yaşamış olan beni nev'inin ve belki aba ve ecdadının ahvâlini bilmemeyi nasıl tecviz etsin?" (*İfade-i Meram*).

Aristoteles, *Metafizik*'in ilk cümlesinde, insanın doğal olarak bilmek isteyen bir varlık olduğundan, ilerleyen sayfalarda ise bu bilme isteğinin temelinde hayret ve merak duygusunun bulunduğundan söz eder (Aristoteles, 1985: 9, 87). Bu felsefi duygu Kant'ta, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde şu etkili ifadeye kavuşur: "Sık sık ısrarla üzerinde durup düşünüldüğünde, iki şey, insan ruhunu yeni ve gittikçe artan bir hayranlık ve derin saygıyla (*huşu*) dolduruyor: *Üstümdeki yıldızlı gök ve içimde ki ahlak yasası*" (Kant, 1922: 205). Vico, insan doğasındaki bu merak duygusunu, Kant'ın "içimdeki ahlak yasası" diye işaret ettiği moral dünyaya, insanın kendi dünyasına doğru çevirir. Ona göre insan sadece dış dünyayı, doğayı merak etmez; kendi tarihsel ve kültürel varoluşunu da merak eder (Vico, 2007).

Şemseddin Sami de, *Kamus'ül Alâm*'ı tasarlarken benzer bir epistemolojik tutumdan hareket eder. "Coğrafya" ve "tarih" derken, bir yandan insanın içinde yaşadığı doğayı, bir yandan da bu doğa içinde ürettiği kültür dünyasının bilgilerini hedefler. Tarih demek, insanın, doğanın bağrında oluşturduğu kültür ve uygarlık demektir. Buradan hareketle, diyebiliriz ki, Şemseddin Sami, tarih ve coğrafya kamûsu ile insan doğasında bulunan merakı, bir yandan doğaya bir yandan da tarihsel ve manevi dünyaya yöneltmiştir. *İfade-i Meram*'da, "Bu kitap, tarih ve coğrafya fenlerinin bir mahzen-i kebiri hükmündedir" dedikten sonra, insanı doğal olarak bilmeye ve tanımaya sevk eden merak duygusunun insan doğasındaki yerine işaretle şöyle devam eder: "Her ilim ve fennin kendine mahsus bir lezzeti ve zevki olmaya idi, mücerred istifade maksadıyla teveğğulü [kendisiyle meşgul olunması] müşkül olacaktı. Tetebbua [araştırmaya] sevk ve icbar eder bir hüsn olmaya idi, ne ilm-ül arz âlimleri taşlar topraklarla uğraşır, ne âsar-ı antika meraklıları birkaç bin senelik viraneleri eşer, ne de tarih-i tabii mensupları otlar, böcekler toplamak için âlemi dolaşarak dağlarda gezerdi. İnsanı bu kadar külfet ve meşakkat ihtiyarına icbar eden şey, mensup bulunduğu ilmin kalbine ilga etmiş olduğu bir lezzettir ki, bu lezzet adeta aşk gibi sahibinin rahatını kaldırdığı halde kendisi için ondan daha büyük zevk ve saadet olamaz" (*İfade-i Meram*).

Bu alıntı bize, felsefenin temelinde olan bilgiye sevgi duymayı, bilme aşkını, insan doğasındaki doğal bilme eğilimini de hatırlatır. Felsefeyi tanımlayan şey, *praxis* değil *theoria*'dır. "Bu benim ne işime yarar" demeden bilmeyi kendi başına bir amaç-değer olarak görebilmektir. Şemseddin Sami'nin burada sözünü ettiği husus, işte bu felsefi duygudur.

Şemseddin Sami, *İfade-i Meram*'da, bir başka hususa daha dikkat çeker. O da coğrafya ve tarih arasında kurduğu ilişkidir. Ona göre, bu iki bilgi alanı birbirine sıkıca bağlıdır. Biri olmadan diğeri de olmaz, biri açıklanmadan diğeri de açıklanmaz. Bu şekilde bir yandan coğrafya ve tarih konularının aynı eser içinde nasıl ve niçin bir araya geldiğini açıklarken, öte yandan da bu iki bilgi alanı arasındaki sıkı ilişkiye, dahası bizzat tarihin oluşumunda coğrafyanın etkisine dikkat çekmiş olur.

2. *Kamus'ül Alâm*'da Felsefe

"Kamus'ül Alâm'da felsefe" başlığının bizde oluşturduğu öncelikli beklenti bir felsefe sözlüğü ya da bir felsefe ansiklopedisi gibi, felsefi terimler, kavramlar, akımlar; bu terim, kavram ve akımların tarih içinde, felsefeden felsefeye, filozoftan filozofa uğradıkları anlam farklılaşmaları ile birlikte ele alınması, karşılaştırılması ve bu konuda yargıların ortaya konulmasıdır. Ne var ki, Şemseddin Sami, terimler (*ıstılahlar*) ve kavramlar konusunu daha sonra bir başka çalışmada, *Kamus-ül Ulûm* başlığı altında ele almayı düşündüğü için bu konuya *Kamus'ül Alâm'*da girmez (bkz. Akün, 1998: 20). Ne yazık ki, daha sonra, bu önemli çalışmayı yapmaya fırsat bulamaz.

Istılahlar ve kavramlar konusu, bilim ve düşünce hayatında önemlidir. Bu konuya Osmanlının son dönemlerinde Ziya Gökalp ve Rıza Tevfik gibi düşünürler dikkat çekmiştir. Ziya Gökalp, iki farklı eserinde iki farklı görüş ortaya koymuştur. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde "ümmet birliği" fikrinden hareketle terimleri İslam kültüründen almanın gerekliliği üzerinde dururken, *Türkçülüğün Esasları*'nda terimleri Türkçe kelimelerden yapmanın daya uygun olacağına, ancak bunun mümkün olmaması halinde farklı dillere müracaat edilebileceğine işaret eder (Gökalp, 2010: 20, 2011: 120). Rıza Tevfik ise1901 yılında *Ma'lumat* dergisinde bir dizi makale yayınlamış; bu makalelerde, ıstılahın seçkin bir dil demek olduğunu, bu nedenle de doğal olarak halkın konuştuğu dilden ayrılması gerektiğini; dildeki eksikliğin giderilebilmesi için Yunanca ve Latince başta olmak üzere Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerinden ıstılah alınabileceğini; nitekim Arapçanın güçlü ifade imkânları olan bir dil olmasına karşın Grekçeden yapılan çeviriler esnasında bu dilden katkılar aldığını söylemiştir. Ona göre dilimizdeki kelimelerin üçte biri Arapçadan alınmıştır ve bize gerekli olan ıstılahların birçoğu bu dilde mevcuttur (bkz. Uçman, 2005: 166).

Rıza Tevfik'in *Kamus-ı Felsefe*'si, felsefe alanındaki kavram ve terimlerin Osmanlı Türkçesinde yeniden üretilmesi amacıyla, 1913 yılında, maarif nazırı Şükrü Beyin çabalarıyla kurulan *Istılâh-ı İlmiye Encümeni*'nin bir tasarısı olarak ortaya çıkmıştır. "Feylosof" lakaplı Rıza Tevfik, Osmanlının siyasi, sosyal ve kültürel çalkantılar yaşadığı bir dönemde, *Kamûs-ı Felsefe'*yi yazmaya başlamış; söz konusu bu eserin birinci cildi 1916'da, ikinci cildi ise 1920 yılında yayınlanabilmiştir. 211 maddelik bu çalışma ancak "tasnif" (*classification*) maddesine kadar gelebilmiştir (Rıza Tevfik, 1330: 337). Ne yazık ki, *Kamûs-ı Felsefe* bu noktada akamete uğramış, çalışmanın gerisi gelmemiştir. Araştırmacıların görüş birliği ettiği husus, bu iki cildin bile düşünce ve felsefe tarihimiz açısından çok önemli bir adım olduğudur. Zira bu çalışma, Türkçenin felsefe terim ve kavramlarının oluşumu konusunda önemli katkılar sağlamıştır. Tabii bu arada yapılan onlarca çeviriyi ve yazılan telif eserleri de Türkçenin bir felsefe dili haline gelmesi için gösterilen çabaya dâhil etmek gerekir.

Burada şöyle bir açıklama yapabiliriz: Şemseddin Sami, *Kamus'ül Alâm*'da felsefi terminolojiye yer vermiş olsaydı ya da hedeflediği *Kamus-ül Ulûm*'u yazabilmiş olsaydı, Türkçenin bilimsel ve felsefi bir dil haline gelmesine büyük bir katkı sağlamış olurdu. O, *Kamus'ül Alâm*'da, kendi çalışmasının sınırları içinde kalacak şekilde filozoflara, hayat hikâyelerine, yazdıkları eserlere de yer verir. *Kamûs*'un felsefi içeriği sadece Platon, Aristoteles, Augustinus, Descartes, Pascal, Kant, Berkeley gibi Batılı filozoflardan oluşmaz;

yazar, yerlilik nosyonu çerçevesinde, İslam filozof, bilge, âlim ve eğitimcilerine de geniş yer ayırır. Farabi'den İbn Sina'ya, Gazali'den İbn Rüşt'e, İbn Tufeyl'den İbn Haldun'a kadar, İslam kültürü içinde tanınmış filozoflar, hayat hikâyeleri ve eserleriyle birlikte tanıtılır.

Bir filozofu tanımak, en iyi onun görüşlerini anlamakla mümkün olabilir. Şemseddin Sami, her ne kadar felsefe kavramlarını ele almamış ve tanıtmamış, konuyu bir başka çalışmaya ertelemiş bile olsa, filozofları tanıtırken, ister istemez onların görüşlerin kavramsal yapısına girecektir; böyle düşünülebilir. Oysa bu tam olarak böyle olmaz. O, *Kamus'ül Alâm*'da filozofların görüşlerine değinmemiş, daha çok onların hayat hikâyelerinden söz etmiştir. Bu açıklamalarda filozofların felsefelerine, bu felsefelerin kavramsal yapısına ilişkin bilgilere rastlanmaz; onların hangi görüşleri dile getirdikleri, hangi kavram ve terimleri kullandıkları konusu *Kamûs*'ta yer almaz. Genel format, filozofların ne zaman ve nerede doğdukları, ne zaman ve nerede öldükleri, nerede eğitim gördükleri, kimlerden ders aldıkları, hangi öğrencileri yetiştirdikleri, devlet içinde hangi görevi icra ettikleri, hangi eserleri yazdıkları ile ilgilidir. Dolayısıyla, *Kamus'ül Alâm'*da felsefeyle ilgili maddeler doğrudan felsefi değil, biyografik (tarihsel-edebi) nitelik taşıyan bilgilerdir. "*Kamûs-ül Alâm*'da Felsefe" başlığı altında ortaya koyabileceğimiz içerik, filozof hikâyeleridir. Türkçenin bilim ve felsefe dili haline gelmesi konusunda asıl önemli olabilecek çalışma, Şemseddin Sami'nin ileride yazmayı tasarladığı, fakat buna ömrünün vefa etmediği, gelecek nesillere bir ideal olarak bıraktığı *Kamus-ül Ulûm* projesidir.

Sonuç

Şemseddin Sami *Kamûs-ül Alâm* ile Türkçede o zamana kadar benzeri olmayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Kimi maddeleri açısından, çeviri tadı taşımakla birlikte, Batı kaynaklarından derlediği bilgilere yerli bir çeşni de kazandırabilmiş, *Kamûs*'u giderek bir telif esere dönüştürebilmiştir. Şemseddin Sami bu eserde, "ne" ve "niçin" sorularına değil, "kimdir" ve "neresidir" sorularına cevap arar. *Kamûs-ül Alâm*, konusu ve içeriği gereği, felsefi soruya cevap aramaz, felsefenin kavramlarını, konularını ve yaklaşımlarını tanıtmaz. Dolayısıyla söz konusu bu eser felsefe ile, felsefi olmayan bir tarzda, tarihsel ve edebi bir tarzda, bir "malumat" alanı olarak ilgilenir. Bu da başlıca filozof biyografileri şeklinde ortaya çıkar. *Kamûs-ül Alâm*'ın içinde felsefenin konularına, kavramlarına, terimlerine ve filozof görüşlerine ilişkin bilgiler yer almaz. Bununla birlikte, eserin felsefi değerine ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunulabilir: İçerikte her ne kadar felsefenin kavram ve konularına değinilmese de, yine de onu önemsemek gerekir. Zira o, ihtiva ettiği bilgi anlayışı, yerlilik tutumu, filozofların hayat hikâyelerine ilişkin verdiği bilgiler ile bir bakıma bir felsefe sözlüğü, bir felsefe ansiklopedisi fikrini de beraberinde getirir. Öte yanda *Kamûs-ül Alâm*'la birlikte net bir şekilde ortaya çıkan kavram ve ıstılahlar konusu, her ne kadar Şemseddin Sami tarafından yazılamamış da olsa, fikir ve proje olarak sonraki kuşaklar için bir hedef ve ufuk oluşturmuştur.